

נוטריון

מסע ביבליוגרפי - גליון 13 (חנוכה תשע"ב)

אוניה בשער

כידוע, לשם המחבר (או שם אביו) וכן לנושא החיבור היתה תמיד השפעה רבה על בחירת שם הספר (ראה על כך: מנחם מנדל זלאטקין, שמות הספרים העבריים, ניושטל, 1950). לעומת זאת, העיצוב הגרפי (בעיקר השער) של הספר לא הותאם (בעבר) באופן מיוחד לספר או למחבר מסויים, אלא נבחר בדרך כלל מסיבות טכניות (על חלקם של המדפיסים בעיצוב השער ראה ספרו של אברהם יערי, דגלי המדפיסים העבריים, ירושלים תש"ד).

ובכל זאת, יש יוצאים מן הכלל.

הנה שתי דוגמאות:

בספר **בית אהרן**, פרנקפורט דאודר ת"נ-תנ"א (1690), שהזכרנו בגליון הקודם, הוחלפה דמותו של "משה", העומד בדרך כלל לצדו של "אהרן" בשערי הספרים, ב..."שמואל הנביא".

הסיבה לכך: דמויות "אהרן" ו"שמואל" רומזים לשמו של המחבר ולשם אביו: "**אהרן בן שמואל**".

ואגב, נקודה מעניינת נוספת בשער זה (מלבד הטקסט הארוך שמשובל בו), שהוא נעשה בידי אמן יהודי, אשר חתם את שמו בשולי השער: "מרדכי סלאוויטצר".

גם בשער ספר **פרח מטה אהרן** אמשטרדם תס"ג (1703), לרבי אהרן פרחיה (שפ"ז-תנ"ז, בעל "בגדי כהונה"), הוחלפה דמותו של "משה", ובמקומה צויר "אהרן" נוסף. זאת בכדי להדגיש את שמו של המחבר וגם את עובדת היותו כהן (מסיבה זו נוספו בשער סמלי כהונה נוספים, וגם פרט השנה הוא "יאמרו נא בני אהרן"). כמו כן, ה"אהרן" הימני אוחז בידו מטה פורח ומרמז בכך על שם הספר.

מכאן נעבור לשער שנבחר לפאר את המהדורה הראשונה של חידושי המהר"ם שיף על הש"ס, שנדפסה בשני חלקים בהומבורג (באד הומבורג פור דר ההה) תצ"ז-תק"א (1737-1741).

ניתן להבחין מיד כי בשער שולבו כמה אלמנטים קישוטיים שלא בהכרח קשורים אחד לשני. אך הבולט מכל הוא האיור שבראש השער, שבו ספינה בלב-ים ולצדה מין יצור מיתולוגי שבבטנו דמויות אנשים.

אינני יודע מה מקורו/משמעותו של האיור, וסביר להניח שהוא לא הוכן עבור ספרים עבריים, ובכל זאת תהיתי האם בחירתו על ידי המדפיסים היתה לגמרי במקרה, או שמא הוא נבחר בשל הספינה המופיעה בו, וכרמז לשם המשפחה של המחבר: שיף = אוניה.

את הרעיון להשערה זאת שאבתי משני מקומות.

ראשית, בהקדמה ובהסכמות לחידושי המהר"ם שיף, אנו מוצאים מליצות שבנויות על משמעות שם המשפחה "שיף" = "אוניה".

כך למשל כותב נכד המחבר (חלק א, הומבורג תצ"ז): כמהור"ר מאיר שיף... **מקברנתא** (=קברניט) **דספינה ההולכת בים הגדול ים התלמוד**..."

ובהסכמת רבי יצחק יוסף תאומים אב"ד ברעסלא (במהדורת דיהרנפורט תקכ"ו): "זה הספר של הגאון מהר"ם שיף, היתה כאניה בלב ים התלמוד, להוציא יקר ממעמקי מים, מיא דעמיקי, עמוק עמוק מי ימצאנו..."

וכן בהסכמת רבי אריה ליב קצנלבוין אב"ד בריסק (במהדורת פאריצק תק"ע): כבוד הרב הגאון הגדול... **ספינ"ה שהיא טהורה**, הוא המנוח הגאון החסיד צ"ל המהר"ם שיף..."

שנית, קרובו של המהר"ם שיף, רבי מאיר ב"ר שלמה זלמן שיף (ראב"ד בפרנקפורט דמיין, נפטר תקס"ז), שכונה לעתים "המהר"ם שיף השני", הוציא לאור את חידושיו תחת השם "דרך אוניה בלב ים התלמוד" (פיורדא תקנ"ח), ובהקדמתו מונה את אחת הסיבות לשם הספר: **"כי הוא זה כינוי משפחתי ובית אבי"**.

ד"ר כהן (רבי מיכאל כהן-קאהן) שימש ברבנות בפולדה, במקום ששימש מהר"ם שיף.

הוא היה אומר:

- בואו וראו כמה ירדה קהלת פולדה. לשעבר היתה נהוגה בידי שי"ף (ספינה) ועכשיו - בידי קא"ן (סירה).

(מרדכי ליפסון, מדר דר, ב, 1098)

אוניה בחתימה

"רב צייר כורא ורבי חנינא צייר חרותא, רב חסדא 'סמך' ורב הושעיא 'עין', רבה בר רב הונא צייר מכותא..." (גיטין לו, א)

"רב צייר כורא - ולא היה חותם שמו; חרותא - ענף של דקל; מכותא - וילון ספינה" (רש"י שם).

שמעתי פעם מאדם אחד כי חתימתו של החיד"א, המזכירה במעט צורת אוניה, נועדה לרמוז על נדודיו הרבים, בין היתר גם על גבי ספינות בים, בתפקידו המפורסם כשליח ארץ ישראל.

לאחר מכן התברר לי כי שמועה זו אינה מדויקת, שכן המקור לה הוא דווקא סיפור שאירע אצל זקנו (סב סבו) של החיד"א, רבי אברהם אזולאי בעל "חסד לאברהם", שעלה מפאס שבמרוקו לארץ ישראל, בסביבות שנת ש"ס (1600).

בדרכו לארץ ישראל, אירע לרבי אברהם נס, כפי שמתאר בן נינו החיד"א (שם הגדולים בערכו).

"...ודרך אניה בא לקפוטקיה, ויצאו ליבשה והניחו כל אשר להם בספינה ותיכף קם רוח סערה, ונשברה הספינה ונטבע הכל והיתה נפשם לשלל. ולזכור נס זה שניצולו עשה חתימתו דמות ספינה וראיתי חתימתו ז"ל".

הנה חתימתו המקסימה של רבי אברהם אזולאי:

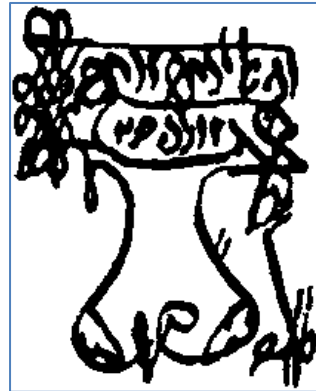

למרות זאת, גיליתי בהמשך שכדרכם של סיפורים, התגלגל הרעיון של החתימה-בדמות-אוניה והורחב לכל חכמי משפחת אזולאי.

כך למשל כותב הרב מאיר אמסעל, עורך כתב-העת "המאור", על חתימת החיד"א:

"החתימה היא באותיות מסובכות מעשה חושב וצורתה דומה לספינה, הרגילה במשפחת אזולאי מימות אבי המשפחה ר' אברהם אזולאי, אשר... נעשה לו נס בספינה..." (המאור, ניסן תשי"ד, שנה ה', חוברת ז [מג], עמ' 20).

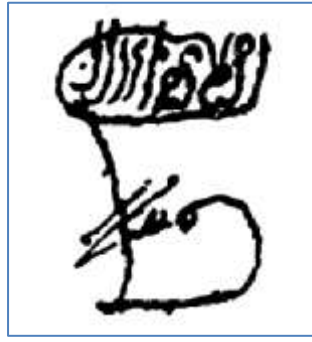
הנה כמה חתימות ממשפחת אזולאי:

חתימת רבי רפאל יצחק זרחיה אזולאי - אבי החיד"א

חתימת רבי אברהם אזולאי - בן החיד"א

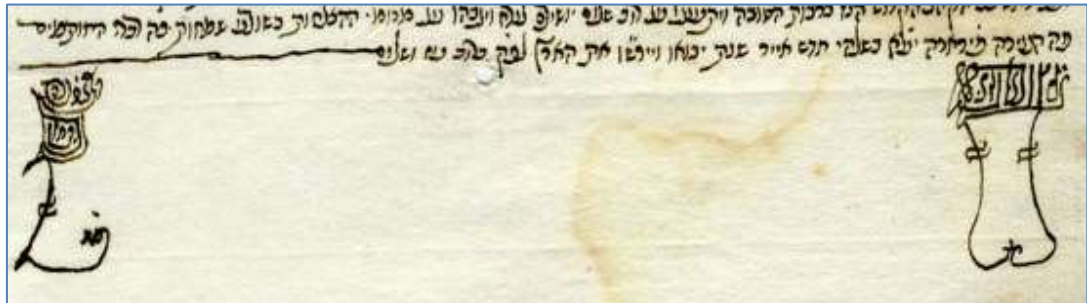
חתימת רבי נסים זרחיה אזולאי - נכד החיד"א (דומה מאד לחתימת סבו)

למרות שהאגדה יפה, מסתבר שאין בה ממש, שכן חתימות באותו סגנון, שהושפעו מאמנות הקליגרפיה המוסלמית, ניתן למצוא גם אצל חכמים אחרים מאותה תקופה. גם כאלו שלא נמנו על משפחת אזולאי.

הנה לדוגמה חתימתו של רבי יונה נבון בעל "נחפה בכסף" ורבו של החיד"א:

והנה חתימותיהם של המהרי"ט אלגאזי ורבי יעקב חזן (חברו לשליחות א"י באירופה), שמצאתי לאחרונה בדף שהגיע ל"קדם":

לקט מהלק"ט

ספר הלכות קטנות (הלק"ט) שכתב רבי יעקב חאגיז (ש"פ-תל"ד), הוא מסוג הספרים החביבים עלי, המשמרים בקרבם לא רק תכנים, אלא גם הווי ואווירה של זמן ומקום מאד מסויימים.

הספר כשמו, מכיל שאלות ותשובות "קטנות" בענייני הלכה שונים. שאלה קצרה ואחריה תשובה קצרה, וחוזר חלילה. כפי העולה מהקדמת המחבר, הגרעין העיקרי של הספר נוצר מתוך מנהג שנהגו בישיבתו של רבי יעקב חאגיז, ישיבת "בית יעקב" שבירושלים (שנקראה גם "ישיבת חכמי ההסגר"), להקדיש זמן מיוחד לשאלות בנושאי הלכה ואגדה מדי שבת.

וכך כותב רבי יעקב: **"ראה ראיתי לכתוב מקצת משאלות שנשאלו בבית מדרשנו המדרש הגדול בית יעקב מדי שבת בשבתו..."**.

רבי יעקב בחר לכתוב את השאלות והתשובות בקצרה, מכמה סיבות שמנה בהקדמתו. אחת מהן: **"לחדד לתלמידים שיבקשו מקור הדין ואמיתותו..."**.

הוי אומר, שלספר נועד גם תפקיד פדגוגי-חינוכי.

מעניין לראות כי אותן שאלות מופיעות בחיבורים שכתבו חכמים אחרים שלמדו אז בישיבת "בית יעקב", עם תשובות משלהם.

החוקר מאיר בניהו עמד על תופעה זו במבוא לשו"ת משפטי צדק לרבי שמואל גארמיזאן (מחכמי ישיבתו של רבי יעקב חאגיז; נדפס ירושלים תשמ"ג), בו מופיעות שאלות זהות לאלו שבספר "הלכות קטנות". שאלות מקבילות מופיעות גם בספר "קול גדול" לרבי משה חביב, ובמקורות נוספים.

הנה דוגמה אחת (השאלה: האם אמירת "בואי כלה" נחשבת כקבלת שבת):

מספר הלכות קטנות:

שאלה נ"ב בואי כלה שאומרים בע"ס אי הניח קבלה: **תשובה** כן כראוי הדברים סע"מ כן מתאספים ואומרים וכתוך אמונים סגולה באי כלה שבת מלכתא וראיתי בתיקונים סמך עשרה לקבלת שבת וטוב הדבר אם אפשר וגם מנאחי סמך שאומרים באי כלה וברכת חתנים בעשרה ואזל כנסת ישראל יהיה בן זוגך

מספר "קול גדול" לרבי משה חביב:

סימן לי"ז . מהב"י סי' צ"ו
שאלה מינעיה לן אם מה שאנו נוהגים עתה להחמיק וללכת לקראת שבת ואנו אומרים בואי כלה שבת מלכתא אי כוין קבלה נמורס ושכמ"ס: **תשובה** כהנ' הרא"ש ז"ל ס"פ כמה מדליקין דקבלה שבת חלויים בחפלה ערביה מדאמרי' בחפלה השמר רב אלי וכו' וכן עמא דכר כשהחזן או' ברכו הכל פורשין ממלאכה פכ"ל וכ"כ המדרכי הביאו הב"י ז"ל

סימן לו

שאלה. מה שאנו נוהגים לומר בקבלת שבת באי כלה מיבעיא לן אי היא קבלת שבת
במורה.
תשובה. כתב הטור אורח חיים סוף סימן רס"ג וז"ל כתב בהג"ק דקבלת שבת תלויה
בהדלקת הנר וכי' והתוס' כתבו שאינו תלוי בהדלקת הנר אלא בתפלת ערבית שהמחפץ
ערבית חל עליו שבת עכ"ל ופסקה הבית יוסף בש"ע שם דין עשירי וסיים בו ולדידן כיון

מסתבר שהחיבורים הנ"ל לא נכתבו בשעת מעשה (גם אם מנהג ה"שאלות" לא נהג ממש ביום השבת -
ראה להלן התלבטותי בעניין), ולכן אין בהם תיעוד מדויק של מה שהתרחש בשעת הדיון בבית המדרש.
ובכל זאת, מכמה מהתשובות בספרו של רבי יעקב חאגיז, ניתן לחוש במידה רבה את אוירת בית
המדרש התוססת.

הנה דוגמה:

בסימן כט (בחלק א) מתוארת סאגה שלמה של תלמיד שהוצא מחוץ לבית המדרש בעקבות שאלתו,
ולאחר שעמד על זכותו לשאול את השאלה, הוחזר לבית המדרש.

השאלה היתה: האם אפשר "להשאל" על קידושין (כמו "שאלה" לחכם בנדר).

הנה ציטוט של סימן כט (המובא בסוגריים הן הוספות שלי. הדגשתי את הקטעים החשובים לענייננו):

**מאן דהו (שאל) - אם יש שאלה לחכם בקידושין. ועל דא מילתא אפקוה להאי צורבא מרבנן
מבי מדרשא (=ועל זאת הוציאו תלמיד זה מבית המדרש), כהאי דבבא בתרא דאפקוה לר'
ירמיה משום דאטרח לרבנן דבעי מלתא דפשיטא (=כמעשה ברבי ירמיה, שהובא במסכת
בבא בתרא, שהוציאוהו מבית המדרש, מאחר והטריח את חכמים לשאלם דבר פשוט).**

והכי נמי, מה ענין שאלה אצל קדושין, ד'וכתב לה אמר רחמנא, בכתיבה מתגרשת ואינה
מתגרשת בכסף', כל שכן בשאלה. ועוד, אין לך ממזר בישראל, דיתיר הקדושין, וחכם עוקר
למפרע ולא היתה אשת איש מעולם.

עד כאן הנימוק מדוע הוציאו את התלמיד מבית המדרש. אך מתברר שהתלמיד לא ויתר, ועמד על
זכותו לשאול את השאלה. שימו לב להמשך הסימן:

שלח (אותו תלמיד שהוצא החוצה) ליקח רשות לבוא לתת טעם לדבריו.

**עמדו חכמי ההסגר (=הישיבה) למנין, ויצא על פי ארבע חמישיות (4/5) שישב בחוץ ידבר,
ולא יכנס לפנים.**

**בא וישב לו על פתח בית המדרש ועמד ואמר: תורה היא וללמוד אני צריך, וכל כי האי לימא
איניש קמי רביה, ולא טרחנא אנא (= וכל זאת יאמר אדם לפני רבו, ולא מטריח אני), לימדתנו
רבנו דאסר לה אכולי עלמא כהקדש, דכל דבר שנאסר על ידי דיבור ויוצא מרשות לרשות מיקרי
הקדש, כגון תרומה וחלה והקדש והפקר שאסור למפקיר ונשאל לחכם. ובתוספות פ"ק דקדושין
דף ז' ז"ל שלכך דקדק רש"י ופירש דהא מקודשת בלשון הקדש קאמר לה, וכדאמרין בפ"ב
דאסר לה אכולי עלמא כהקדש, שאדם עושה אותם כהקדש לפיכך יש לבה להיות דינה כהקדש,
אבל אם היה אומר מאורסת או חד מהנהו לישיני דלעיל, על זה לא היה מקשה ונפשטו קדושין
בכולה, עד כאן.**

ומה שהקשה עלי דבכתיבה מתגרשת, אני לא אמרתי לשאול כדי שתהא מגורשת, אלא שתהיה
כמי שלא נתקדשה לעולם ותהיה מותרת לכהן. והא דלא יש ממזרים בישראל, וכי אחריות
ממזרים עלינו, ועוד, בכל הנדרים לא יהיה שם מי שיתיר נדרו.

**ועל דא אעיילוה (=ועל כך החזירוהו לאותו תלמיד), אמרו תורה מבחוץ (על פי הוריות יג, ב;
שהש"ר א, כ).**

איני בטוח אם הסיפור התרחש במציאות, או שמא זו צורת הכתיבה שבחר רבי יעקב חאגיז, בכדי לתת נופך משעשע לשאלה (אמרנו ספר פדגוגי, לא?!), או אולי כדי להדגיש את האבסורד שבשאלה ("לחדד את התלמידים"). אם המקרה אכן אירע כפי שהוא מתואר כאן, הרי שנפתח לנו צוהר מעניין לסערת ה"ריתחא דאורייתא" ששררה באותן שבתות בישיבת בית יעקב בירושלים.

ספר הלק"ט מחולק לשני חלקים, ומעניין לגלות שבחלק השני מובאת אותה שאלה, והפעם עם התייחסות רצינית:

"שאלה מד, אם מועיל שאלה בקידושין. **תשובה,** לכאורה משמע שאין לה רגלים, אבל כי מעיינת לה שפיר תמצא שורש דבר במה דאמרינן דאסר לה אכ"ע כהקדש..."

בסיום התשובה הוסיף רבי יעקב: **"ונ"ל דאיתא בח"א"** (ונראה לי דאיתא בחלק א'). ומעניין שעורך החיבור והמו"ל, בנו רבי משה חאגיז, לא השמיט שלוש מילים אלו.

נוסיף עובדה מעניינת נוספת, כי במהדורה השניה של הספר (אם לא מחשיבים את מהדורת רב"צ אלקלעי, ירושלים תרנ"ה, שהדפיס מתוך הספר רק את הקטעים עליהם כתב את פירושו "הלכה רווחת"), נוספה "הערות עורך" על שאלה זו.

מהדורה זו נדפסה בקראקא תרנ"ז (1897), קרוב למאתים שנה לאחר המהדורה הראשונה (ונציה תס"ד), ע"י האחים ר' מיכאל איש הורוויץ ור' אלעזר משה איש הורוויץ, ונוספו בה ציונים ומראי מקומות בסוף כל תשובה. והנה, במפתח הספר, החליטו המו"לים להוסיף הערה על סימן כט המדובר:

"דברי הרב המחבר ז"ל בכאן אינם רק לחידוד התלמידים".

ו', מי שאמר ספרו על חזירו אל פותח ללמוד זו ע"י הסוכר.
כ"ט, אל יא שאלה למכס נקידושין, (ד' חנן התסנר ז"ל זכאן)
אינם רק לחידוד התלמידים.

הערה זו נוספה, אני משער, בשל הרגישות הרבה באותה תקופה לתקנות של הפקעת קידושין. נקודה שעמדה פעמים רבות במוקד החיכוכים בין רבנים אורתודוקסים לבין משכילים ורפורמים (ראה ערך הפולמוס המפורסם על "תנאי בנישואין" שהתעורר אז).

נמשיך מכאן לשאלה נוספת ב"הלכות קטנות", שגם ממנה עולה אווירת בית המדרש ו"חידוד התלמידים".

**רבי"ט) שאלה שנים שאוהבים זה את זה, 'קשה כמות אהבה', ונגזרה מיתה על אחד מהם ובא חברו
אהבה ונגזרה מיתה על אי מהם וזא
חזירו ונמסר במקומו. אזה מהם עדיף : תשובה לא**

שאלה: שנים שאוהבים זה את זה, 'קשה כמות אהבה', ונגזרה מיתה על אחד מהם ובא חברו ונמסר (=להריגה) במקומו, איזה מהם עדיף.

לשון השאלה סתום, מה פירוש "איזה מהם עדיף"? רבים הבינו שהכוונה היא: האם מותר לאדם למסור את נפשו בעד חברו.

כעת, שימו לב לתשובה (הדגשות וסוגריים שלי):

לא היה ראוי להשיבך על זה, אבל מאחר שמצינו בהוריות (צ"ל: נדה סט, ב) כשנשאלו י"ב דברים שהשיבו על דרך בורות, לא אשיבך ריקם. על זה נאמר (משלי כו, ה) ענה כסיל [כאולתן] וכו'.

רב יהודה כי הוה בדיחא דעתיה אי שיילי מיניה חללו של עולם הוה קאמר להו (שבת עז, ב) והלל הזקן ערב שבת עם חשכה לא נמנע מעשות כן (שם לא, א).

מתוך דבריך ניכר שאתה פחמי (על פי ברכות כח, א), **אם קרית - לא שנית, אי שוטה שבעולם**, קשה כמות אהבה, מי נתלה במי, הוי אומר קטן נתלה בגדול. הלא תענה מהנמסר אוהב את גופו יותר מחבירו שהניחו בצער. **צא מעלי**.

הרי לנו תשובה פולמוסית עוקצנית שמתחילה ב"לא היה ראוי להשיבך על זה אבל..." ומסתיימת בסוף ב..."צא מעלי".

אי אפשר שלא להזכיר כאן את ההקבלה שעשו בין תשובה זו לבין הסיפור היווני על פיתיאס ודמון מסיציליה. לסיפור זה כמה גרסאות (ראה להלן), והוא מובא בין היתר בספר "צמח צדיק" לרבי יהודה אריה ממודינה (בפרק העוסק באהבת ידידים), בלשון הזו:

ומצאנו בספרי הרומים כי מלך סיציליא גזר מיתה על איש, פיטיאה שמו, להתיז ראשו בסייף, והוא שאל לחן מאת המלך להנתן לו זמן שמונה ימים עד ילך לביתו לצוות ולסדר עסקיו. המלך השיב כמשחק על זה, שימצא איש שיכנס בעדו בבית הסוהר ויתחייב להתיז את ראשו תחתיו אם לא ישוב לזמן הנזכר שיתן לו רשות כרצונו, שלח פיטיאה לקרוא אחד הנקרא דאמוני, אוהבו ורעו אשר כנפשו וגם הוא אוהב מאתו מאד וספר לו את צרכו, ותיכף דאמוני הלך למלך ונתחייב שיסירו ראשו אם לא ישוב פיטיאה לסוף השמונה ימים, ונתנוהו בית כלא עד שובו, ויהי כי נתקרב הזמן אשר לקח פיטיאה ולא בא, כל העם מקצה היו לועגים לרש דאמוני על חיובו אשר עשה, אך הוא לא היה מתירא כלום כי בטח לבו באוהבו הנאמן, וכן לסוף הזמן המוגבל והנה פיטיאה בא כאשר נדר, וכאשר ראה המלך אהבה עצומה ונאמנה כזאת מחל לפיטיאה ולא רצה המיתו לבלתי הפריד בין שני אוהבים כאלה.

(על הגרסאות השונות לסיפור זה ראה: אלפא ביתא תנ"ת דשמואל זעירא, לר"ש אשכנזי, בעריכת הרב יעקב ישראל סטל, כרך א, עמ' 643-650).

איור בפרק על אהבת ידידים (בו מובא הסיפור על פיתיאס ודמון) במהדורה הראשונה של ספר צמח צדיק (ונציה ש"ס)

והנה, בשו"ת חבלים בנעימים (ח"ג, חו"מ קח) לרבי יהודה ליב גרויבארט (תרכ"ב-תרצ"ח) כתב בתשובה למאן דהו:

"אשר התפלא כ"ת מדוע לא נמצא בדברי ימי ישראל איזה דוגמא לאהבת רעים חזקה כעובדא של פיתיאס היוני שחרף נפשו למות בעד רעהו דמון, והובא בספר צמח צדיק..."

הנני להביא בזה מ"ש בספר הלכות קטנות... שנים שאוהבים זה את זה קשה כמות אהבה... הרי שעל שאלה זו גער בו המחבר בנזיפה והשיבו ריקם..."

[על אף שיש לדון באריכות על תשובתו של ה"חבלים בנעימים", לא אתאפק מלהעיר שתי הערות.

ראשית, נראה כי הרב גרויבארט הבין שאין בדברי בעל הלק"ט תשובה אמיתית לשואל, וכפי שכותב: "הרי שעל שאלה זו גער בו המחבר בנזיפה והשיבו **ריקם**". ולא ברור לי איך הבין את הקטע: "קשה כמות אהבה, מי נתלה במי, הוי אומר קטן נתלה בגדול. הלא תענה מהנמסר אוהב את גופו יותר מחבירו שהניחו בצער...".

שנית, יש מקום לדון על ההשוואה שעשה בין הסיפור על פיתאס ודמון (לפחות לפי הגרסה המובאת בצמח צדיק) ובין השאלה מהלק"ט. על פניו נראה כי המקרים אינם דומים: הלא דמון נכנס במקום פיתאס רק לשמונה ימים ולא מסר את עצמו למיתה במקומו (ולפי הגירסה שם, אף היה בטוח שפיתאס יחזור), ואין זה דומה למקרה של אדם המוסר עצמו למיתה במקום חברו].

רבות נכתב בנושא, ואפנה את הקוראים למאמרו של הרב ישראל דנדרוביץ "עזה כמוות אהבה" (קובץ "עץ חיים" - באבוב, שנה ב, חוברת ה, עמ' רצז), בו עוסק בין היתר גם בשימוש שעשו גדולי החסידות בסיפור על פיתאס ודמון.

נחתום קטע זה בציטוט סימן רלד מ"הלכות קטנות":

שאלה: אם מותר לחתום הדברים שטועים בני אדם ומשתמעי לתרי אנפי (=האם מותר לכתוב דברים מעורפלים שאינם מובנים ומשתמעים לשתי פנים?). **תשובה:** אם לחדודי לתלמידים הוא דעבד - שפיר דמי, להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם (משלי א, ו), ואי להטעות בהם בני אדם ולהטריחם, עובר בבל תונו, דזו הונאת דברים דאיכא גניבת דעת.

מדי שבת בשבתו - ביום שישי?

כתבתי למעלה שזמן מנהג ה"שאלות" בישיבת רבי יעקב חאגיז היה **ביום השבת**. אך הדבר לא ברור לי כל כך.

כך כותב רבי יעקב בהקדמה לחלק א של הלק"ט:

"ראה ראיתי לכתוב מקצת משאלות שנשאלו בבית מדרשנו המדרש הגדול בית יעקב **מדי שבת בשבתו**..."

וכן בהקדמה לחלק ב:

"ואקח ממה שחננני לשלם תודות לשמו הגדול... מעט ממה שנשאל **מידי שבת בשבתו** בבית מדרשנו זה נקרא בית יעקב..."

אלא שבהמשך הקדמתו השניה מוסיף כי כתב את הדברים בקצרה...

"כדרך כותבי תשובות לשאלות **שביום שישי היו נשאלות** והיום קצר לעיין כל הצורך..."

למרות שראיתי מי שהבין ממשפט זה שמנהג השאלות היה **ביום שישי** ולא **בשבת** (ראה קובץ בית אהרן וישראל, שנה כה, גליון א [קמה], תשרי-חשון תש"ע, עמוד ה), נטייתי הייתה בכל זאת לומר כי הוא נהג ביום **שבת**, ורבי יעקב רק נותן דוגמה לכתיבה בקצרה שהיא "כדרך" אנשים הנזקקים לענות על שאלות ביום שישי.

אלא שנוסח השער שוב הכניס בי ספיקות:

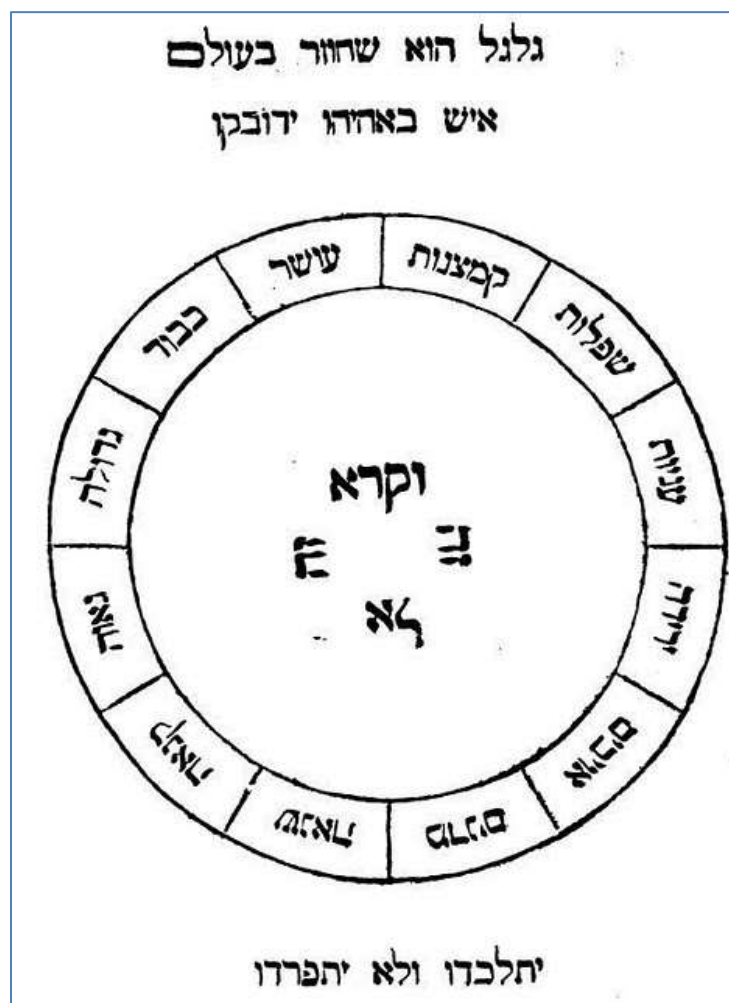
אמר חקר והבין מידו סבת כסכתו ביום הספי להביא אל אהל מועד
מסכן העזות בית המדרס הגדול מדרס בית יעקב אשר הוא
בירושלם עיר האלהים פלה תוכ'ב חובר

אז "מדי שבת בשבתו" הכוונה: "ביום השישי"?

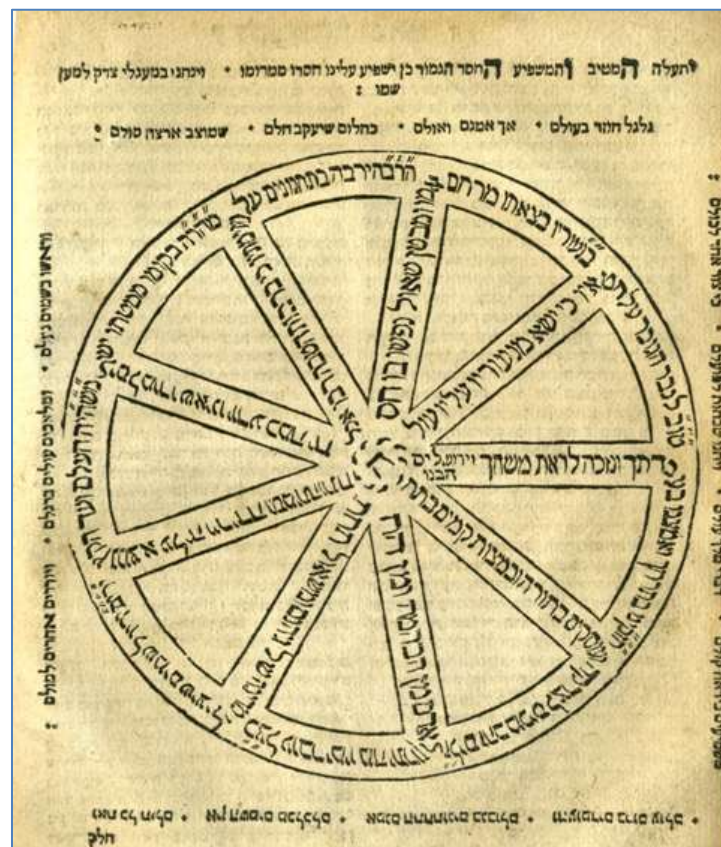
גלגל חוזר בעולם

מכירים את הפתגם? (המקור: מסכת שבת קנא, ב).

ובכן, אם תהיתם כיצד בדיוק עובד התהליך, או: מהם השלבים המדויקים באותו גלגל שחוזר בעולם, להלן התרשים - מתוך הספר "קול מוסר" (שירים) מאת רבי שמשון בן יעקב שמשון הכהן מודון. נדפס במנטובה תפ"ה (1725).

פירוט יתר ניתן למצוא בתרשים הבא - מתוך הספר "מעשה טוביה" לרבי טוביה הרופא. מהדורת יעסניץ תפ"א (1721).

"גלגל חוזר בעולם, אך אמנם ואולם, כחלום שיעקב חלם, שמוצב ארצה סולם".

על הקשר שבין סולם יעקב לבין הגלגל שחוזר בעולם, המובא בתרשים האחרון, יש להוסיף את הגימטריה שמביא בעל הטורים בפרשת ויצא:

"סולם בגימטריא **ממון** ובגימטריה **עוני**, כי זה ישפיל וזה ירים".

ובספר גימטריאות לרבי יהודה החסיד (ירושלים תשס"ה, בהוצאת ועריכת הרב יעקב ישראל סטל), כרך א', סימן לא (עמ' לב), גימטריה מפורשת יותר:

"סולם **מוצב ארצה**, בגימטריה **גלגל חוזר בעולם**".

ולסיום, בעניין הזה, קטע מתוך הספר "עוד יוסף חי" - דרשות ה"בן איש חי" (פרשת ויצא):

"ויחלום והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה וכו' – פירש עטרת ראשי אדוני אבי זלה"ה בספרו מדרש אליהו: **סולם** מספר [גימטריה] **ממון**, הוא מוצב ארצה, שהאדם רואה בעיניו דעל ידי עסק משא ומתן שעושה בארץ הלזו, הוא מרויח ואוסף ממון. אך באמת ראשו מגיע השמימה, שהכל תלוי בהשגחת הבורא יתברך ורצונו. דאם ירצה השם יתברך שיהיה לזה ממון הוא מרויח. ואם לאו יפסיד ויהיה בעל חוב לאחרים. לכן הניח מלאכי אלוקים שהם הממונים על הפרנסה, עולים ויורדים בו, דהיינו, יש בני אדם שהם עולים בעסק שעושים בממון ומשא ומתן, ויש בני אדם יורדים בעסק שעושים, שמאבדים ממון הקרן שבידם ויהיו חייבים לאחרים- עד כאן דבריו זלה"ה.

ואנא עבדא אמרתי טעם נכון לדרך זה שרמז בו את הסולם על הממון, ולמה לא רמז מספר הממון במלות אחרות שג"כ יהיה מספרם עולה ממון. ואמרתי בס"ד טעם לזה על דרך המוסר **על פי המשל שכתוב בשעשועים**: סולם היה לו עשר מעלות, כלומר עשר מדרגות, והיה הסולם נשען על קיר הבית, ואעפ"י שהיו כל המדרגות שבו שוין זה עם זה בעובי ובמין העץ, עם כל זאת נתגאת המדרגה הגבוהה העליונה על כל אשר תחתיה, וכל שכן על התחתונה מכולן הסמוכה לארץ. ותפתח את פיה בגאון ותאמר לחברותיה: נתנני בעל הממון הזה עליונה על כולכם, וישימי לראש לכם, ומצא בי סגולה כי על כן נתן לי זאת הגדולה. והנה איש מהלך לדרכו

וישמע את הדברים האלה שדברה המדרגה העליונה. ויגש אל הסולם במהרה ויהפכה. ותהי עתה העליונה לתחת והתחתונה ממעל. והנה זאת אשר נתגאית בראותה הפגע אשר קרה לה, תכף ותתנחם על דברי גאותה. וזו התחתונה אשר הורמה ברגע, לא נתגאית כרעותה כי יראה פן יבוא איש אחר ויהפכנה, שאז כמקרה העליונה היא יקרנה.

והנמשל הוא: אליכם אישים אקרא: אל תתגאו בעושרכם כי העושר הוא כמעלה של הסולם, גלגל חוזר בעולם עד כאן דברי.

ובזה מובן היטב הרמז שבאר הרב אבא מארי זלה"ה, שרמז הסולם על הממון".

את המשל על הסולם קרא ה"בן איש חי" ב"שעשועים".

אין הכוונה (כפי שחשבתי בתחילה) ל"ספר שעשועים" לר' יוסף אבן זבארה (חי' בברצלונה בראשית המאה ה-13. נדפס ע"י ישראל דוידזון, ניו יורק תרע"ד, וברלין תרפ"ה).

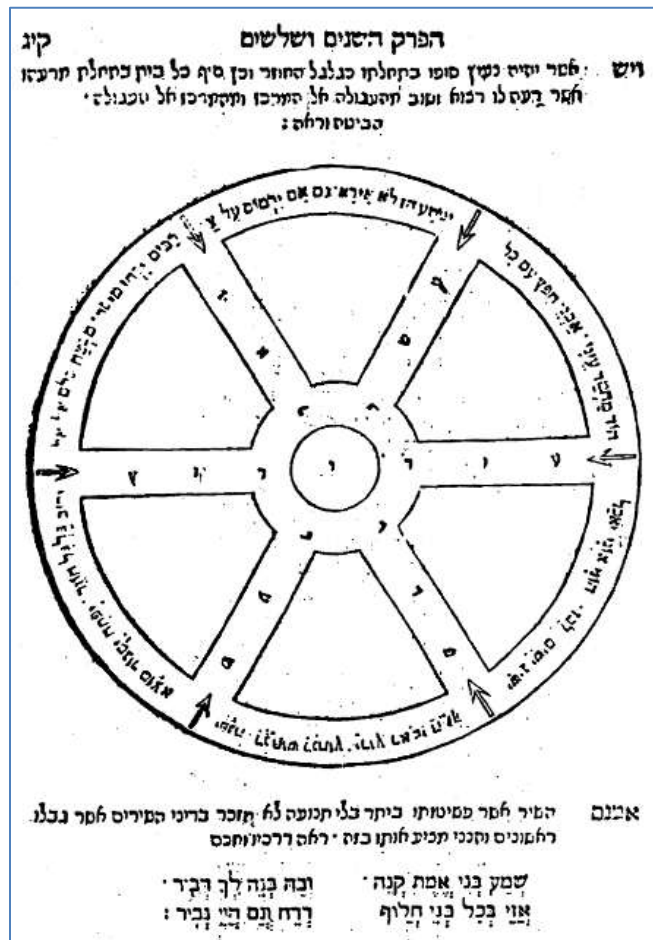
אלא לעיתון הילדים "גן שעשועים" שיצא לאור בליק בשנים תרנ"ט-תר"ס (1899-1900), על ידי אברהם מרדכי פיורקא.

מתברר שה"בן איש חי" עקב אחרי "גן שעשועים", ובכמה מקומות בספריו מביא סיפורים ומשלים מעיתון זה (ראה: אברהם בן יעקב, אוצר השירים, החיבורים והדרשות... של הרב יוסף חיים זצ"ל, ירושלים תשנ"ד, עמ' 319).

נוסיף עוד, כי להבדיל מהתרשים הראשון, שבאמת נועד להמחיש את רעיון הגלגל שחוזר בעולם, התרשים השני הוא בעיקר טכניקה גרפית להצגת שיר (במקרה הזה: שיר הקדמה) בעל מבנה של "גלגל חוזר". כלומר, שכל השורות בו מסתיימות באותו צירוף אותיות (האותיות י' ו-ה').

טכניקה זו הוצגה לראשונה בספר "ערוגת הבשם" (בעניי דקדוק) לרבי שמואל ארקוולטי, שנדפס בונציה שס"ב (1602), בפרק לב, העוסק "בדרכי השירים".

סביר להניח שהגלגל שב"ערוגת הבשם" היווה השראה לזה שב"מעשה טוביה".

המאור שבו - גלריה לזכרו של הרב קופרשטוק

לפני כחודש הלך לבית עולמו רבי יצחק נתן קופרשטוק, מנקי הדעת שבירושלים ומזקניה הנחבאים אל הכלים. לא זכיתי להכירו ממש אלא באמצעות מתווך, הלא הוא ידידי ברוך יערי (עליו כתבתי בגליון 11) שמזה כעשר שנים עוקב אחריו, עם המצלמה ובלעדיה, ועם הזמן גם הפך לבן-בית במעונו הצנוע שבשכונת "בתי ברוידא".

במשך השנים שמעתי את ברוך מדבר אודותיו בהערצה רבה והוספתי ללמוד עליו גם באמצעות התמונות שצילם. כששמעתי שנפטר החלטתי להציב לזכרו מצבת-זכרון צנועה ב"נוטריקון", באמצעות מדגם מן התמונות המקסימות שצילם ברוך לאורך השנים.

קשה מאד לתאר כאן את כל מה ששמעתי מברוך על הרב קופרשטוק, ולכן לא אתיימר כאן לתאר את גדולתו או לספר את תולדות חייו, ורק אתמקד בנקודה אחת שבלטה בעיני, ושמתאימה גם לחג החנוכה - חג האור.

נושא מרכזי בחייו של הרב קופרשטוק היה האור. הדלקה של נרות מצווה (נרות שבת, חנוכה, ימי יארצייט וכו'), היתה חלק משמעותי בשגרת חייו. זה התחיל קודם כל בבנייה פיזית של פמוטים, חנוכיות ונברשות, אותם היה יוצר מחלקי מתכת שונים שאסף וקנה (מדי פעם היה מבקר בשוק הערבי בחברון ובירושלים לצורך זה), והמשיך בתחזוקה שוטפת של אותן נברשות ומנורות בביתו ובבתי הכנסת הסמוכים לביתו. לדברי ברוך, העיסוק המתמיד הזה היה ביטוי לחיבור הפנימי שלו לענייני מצווה.

ברוך יערי טוען כי התמונות של הדלקת נר חנוכה בביתו לא מצליחות להעביר אפילו במעט את מה שחש כשהיה במקום, ואת הרצינות והחשיבות שייחסו הרב קופרשטוק ואשתו לאותו מעמד (במשך זמן ארוך עמדו הרב קופרשטוק ואשתו מול הנרות בשתיקה ובתפילה, אוחזים בידיהם פתקים עם שמות של אנשים הזקוקים לישועה ומתפללים...), וכי ההחלטה הראשונה שלו לאחר שהשתתף במעמד זה היתה פשוט להפסיק לצלם הדלקת-נרות-של-אחרים ולהתחיל להדליק בעצמו.

לא זו בלבד שהרב קופרשטוק היה "מחובר" לאור, אלא אף היה מאיר בעצמו לכל סביבותיו, בהארת פנים ובחיוך האופייניים לו, ובאכפתיות וסבלנות לכל אדם באשר הוא. לא לחינם קרא לספריו "מאורות נתן" (שם שתואם כמובן את הנושאים, שגם אותם כנראה לא בחר באקראי: הדלקת נרות חנוכה ושימוש בחשמל שבת).

כעת, ניתן קצת לתמונות "לדבר".

חנוכה - על המרפסת, בכניסה לביתו

מכין את הנברשות להדלקת ל"ג בעומר ב"בתי ראנד"

מכין את הנרות בבית הכנסת

ל"ג בעומר בבית הכנסת ב"בתי ראנד" - הדלקה בנברשות של הרב קופרשטוק

ספר מאורות נתן

חידושים וביאורים והערות

בעניני חנוכה

לפי סדר השולח מס' תר"ע עד סימן תרפ"ה

כולל

פ"ט סימנים במנין "חנוכה" (ורסו פך מחור)

אשר נתני חסידת בחסדו תנול

יצחק נתן קופרשטאק

באמסטר הוציא ר' יחזקאל יעקב וציל

שנת הברית תל"ז 1917 מחלקת (תשנ"ח לפ"ק)

מת עזריק ירושלים וחב"א

מהדורה שניה עם הוספות ופירושים

שנת תשנ"ט

תפלה בשעת הדלקת נ"ח לזכות לבנים ת"ח וצדיקים

המג"א בה' שבת (סימן רס"ג ס"ק י"א) הביא בשם משה בשם רבנו בחיי לענין הדלקת נר שבת שראוי שתתפלל האשה בשעת הדלקה שיתן לה הקב"ה בנים זכרים מאירים בתורה, וא"כ פשיטא דגם בשעת הדלקת נר חנוכה ראוי להתפלל כן, דהא איתא בגמ' שבת (דף כ"ג) אמר רב הונא הרגיל בנר הויין לו בנים ת"ח, ופירש"י משום דכתיב כי נר מצוה ותורה אור ע"י נר מצוה דשבת וחנוכה בא אור דתורה עכ"ל. וכן איתא בעוד ראשונים שפ"י כן דקאי בין לענין נר שבת ובין לענין נר חנוכה, וכיון דגם בזכות נר חנוכה זוכים לבנים ת"ח, א"כ שפיר יש להתפלל ע"ז בשעת הדלקה.

ובפרט למה שמבואר בהגהות מיימונית (ברמב"ם אחר הלכות שמיטה ויובל בהגהות דשייכי לספר זרעים סוף הלכות חלה) שגם בשעת עשיית שאר מצוות יש להתפלל על הבנים, וז"ל ובכך תתפלל אשה תמיד בשעה שהמצוה בידה ומקיימת אותם, שיתן לה הרחמן בנים צדיקים ויראי השם ויודעין שמו יתברך עכ"ל.

וידה"ר שנוכח כולנו לדורות ישרים ומבורכים בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצוות ויקויים בנו מש"כ בשלטי הגבורים (שעל המרדכי פ' במה מדליקין) וז"ל ובשכר שישראל זהירים בנר ילכו לאורו של הקב"ה שנאמר והיה ה' לך לאור עולם כי אתה תאיר נרי זה' יגיה חשבי עכ"ל.

אחת ההקדמות לספר "מאורות נתן" על חנוכה

מדי יום ביומו, בשש וחצי בבוקר, בחזרתו מתפילת ותיקין ולפני שניגש לאכול את ארוחת הבוקר, נהג הרב קופרשטוק להאכיל את היונים של שכונת בתי ברוידא. הוא היה זורק פיסות לחם רטוב על גג הרעפים של "מגדל השירותים" הסמוך לביתו, וכעבור מספר דקות התמלא הגג בעופות רבים שבאו לסעוד את לבם. בזמן שהיה זורק את הלחם היה ממלמל את הפסוק "ורחמיו על כל מעשיו" כשדמעות בעיניו.

שוק מחנה יהודה - קניות לשבת

סעודת פורים בביתו

מנקה את מזוזת השער של "בתי ברוידא"